

ADALÉKOK A HELYNÉVI EREDETŰ CSALÁDNEVEK KIALAKULÁSÁHOZ — A GUTKELED NEMZETSÉG SZÓLÁTMONOSTORI ÁGÁNAK CSALÁDNEVEI

A családnevek kialakulásának körülményeiről és idejéről korábban már többen is véleményt mondtak (MELICH 1943, BENKŐ 1949, MIKESY 1959, FEHÉRTÓI 1969, MEZŐ 1970 és mások, legutóbb HAJDÚ 2003: 733–40), kiemelve, hogy a magyar családnevek létrejöttében több tényező is közrejátszott (pl. hivatalos írásbeliség, vagy az öröklődésének fontossága, nyugati hatás stb.), az öröklődő kételemű nevek kialakulásának idejeként pedig a XIII. század második fele és a XVII. század közé eső időszakot jelölték meg.

Általános az a vélekedés, hogy a nemesség körében a jobbágyságot megelőzve kezdtek megjelenni a családnevek, bár ez a különbség nem olyan nagy, mint korábban hitték, továbbá hogy a nemesi családok nagy része elsősorban (de nem kizárólagosan) valamelyik birtokáról kapta megkülönböztető nevét (FEHÉRTÓI 1969: 25–6, 31; HAJDÚ 2003: 740). A megkülönböztető név FEHÉRTÓINÁL az egyelemű nevek mellett megjelenő, a személy pontosabb azonosítására szolgáló átmeneti névelemet jelenti, amelyeket a családnevek előzményeinek tarthatunk (1969: 5).

FEHÉRTÓI KATALIN a XIV. század magyar megkülönböztető neveit vizsgáló munkájában csak azokat a neveket vette számba, amelyek magyar névadást tükröznek, és *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódnak az egyelemű névhez a *filius* és a *de* szócska felhasználása nélkül. Ez utóbbiakat, mivel nem magyaros formák, nem vizsgálta (i. h.). Szerinte „a latinus forma: »egyelemű név + *de* + helynév« akármilyen következetes használata sem jelentheti még a családnév kialakulását. Magyar családnévnek csak a magyaros formában leírt, tehát *-i* helynévképzővel ellátott kételemű nevet lehet tekinteni” (1969: 33).

HAJDÚ MIHÁLY ezzel szemben ezeket az átmeneti névformákat is családnévnek tartja, szerinte „a XIV. század első felében, az Anjou-ház megerősödésével folyamatosan, de leginkább 1310 és 1320 között általánossá vált a családnévviselés (kiemelés tőlem!), csak a följegyzése ingadozott és történt különböző, a latin oklevelek írásgyakorlatának mintájára »filius«, »dictus«, »alió nomine«, »vulgo«, »vulgariter«, »nuncupatum«, »de« + helynév stb. közbe- vagy melléírásával” (2003: 738). Mindezt olyan helynevekkel támasztja alá, amelyek a magyaros formát őrzik a korból (pl. 1319: *Inakfiapeturfelde*, 1353: *Egrimihalhaza* stb). Nem tesz különbséget az átmeneti megkülönböztető névelemek és a családnevek között, pedig a XIV. század első felében ezek a névelemek még rendkívül változékonyak, több névelem is élhet egyszerre egymás mellett (vö. ENGEL 1998: 16). Az kevésbé valószínű, hogy ezek a névelemek „általános érvénnyel” már családnévnek tekinthetők lennének, de kétségtelen, hogy rejthetnek már családnevet, a század második felében mindenképpen (vö. FEHÉRTÓI 1969: 33–5).

HAJDÚ a fenti következtetésre ENGEL archontológiai munkája (1996) nyomán jutott, ahol az 1301 és 1457 közötti magyarországi méltóságviselők (nádorok, erdélyi vajdák) névsorát tanulmányozva legtöbbszörükénél már családnevet talált (2003: 738). ENGEL műve azonban családnévvizsgálatokhoz nem használható, nemcsak azért, mert adatai

nem betűhívek, fordítások (ezt HAJDÚ is említi), hanem azért is, mert a szerző a személyek könnyebb azonosítása és a mutatóban való visszakereshetőség érdekében maga alkotott ún. „standard családneveket”, úgy, hogy a forrásokban leggyakrabban szereplő nevet emelte ki, emellett fontosnak tartotta, hogy a család tagjai ugyanazon a néven szerepeljenek még akkor is, ha valójában az apa és a fiú neve az oklevelekben eltért egymástól (l. pl. *Csór Tamás fia Gönyüi János* vagy a Druget család esetét, ez utóbbiakat a XV. században kizárólag *Homonnai* néven említették). A történeti irodalomban általánosan elfogadott neveket is meghagyta, még ha ezek egyébként a korban nem használt, önkényes nevek is, mint például a *Lackfi*, amelyről „kevesen tudják, ... hogy a család egyetlen tagját sem nevezték így” (ENGEL 1996. I. XXX; II. 5). Ha családnévvizsgálat-hoz közvetlenül nem is, de egy-egy családra vonatkozó névadatok összegyűjtésére nagyon jól használható a könyv, a jelzetek alapján könnyen visszakereshetők az okleveles adatok, amelyek alapján tanulmányozhatjuk a XIV–XV. századi kételemű neveket.

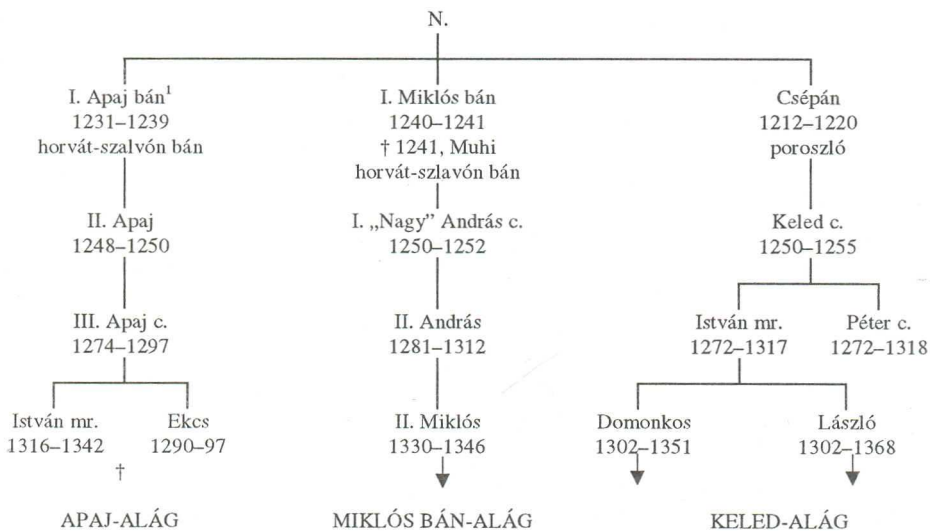
Visszatérve a latinos névformák kérdésére, ezen belül is főként a „*de* + helynév” szerkezetűekre, FEHÉRTÓIVAL szemben úgy vélem, hogy ezeket a névelemeket mindenképpen érdemes bevonnai a XIV. századi megkülönböztető nevek vizsgálatába mint átmeneti névalakulatokat, mert e névelemek magyar megfelelői általánosak voltak a korban, megléttük a helynévi eredetű családneveink nagy száma igazolja a későbbi korokból, továbbá emellett szólnak a „*de Kenezey*” típusú neveink is. Közöttük már biztosan vannak valódi családnevek is, annak ellenére, hogy a korabeli latinos írásgyakorlat miatt magyaros formában soha nem jelennek meg korai forrásainkban. A kérdést az öröklődés tényének bizonyítása döntheti el.

ENGEL PÁL szerint „a személynévhez *de* prepozícióval kapcsolt birtoknév ... pusztán arra a helyre utal, ahol a nemesnek háza van, amelyben lakik, és így megkülönböztető funkciója csupán alkalmi és viszonylagos. Ha ugyanazon család tagjainak több birtokuk és lakóhelyük (!) van, akkor több »családnevet« is használnak egy időben” (ENGEL 1998: 16). Ezt a megállapítást elfogadva, egy-egy helynévi megkülönböztető elem vizsgálata során a következő kérdésekre kell választ keresnünk: 1. A lakóhely változásával szükségszerűen együtt járt-e a megkülönböztető név változása is, vagy az ősi birtok neve maradhatott a végleges? 2. Előfordult-e, hogy a helynévi megkülönböztető elem nem a lakóhely volt, hanem valamelyik másik birtok? 3. Meghatározható-e pontosan az öröklődés idejének kezdete a források alapján? E kérdések eldöntéséhez a névtan-nak mindenek előtt a genealógiát kell segítségül hívnia, mert enélkül az öröklődésnek mint a családnevek legfontosabb alaptulajdonságának vizsgálata elképzelhetetlen (erre l. FEHÉRTÓI 1975, FALLENBÜCHL 1991).

Munkámban egy tágabb értelemben vett nemesi család, a **Gutkeled** (ENGELNÉL Gütkeled – 1996. II. 88) **nemzetségbeli szolátmonostori ág** családneveinek kialakulását és megszilárdulását kísérem végig okleveles adatok alapján, és e példák segítségével próbálom a helynévi eredetű nemesi családnevek kialakulását megvilágítani. A *nemesi család* fogalmat a történettudományból vett terminológia alapján itt nem a mai értelemben használom. E fogalom magában foglalja mindazok közösségét, akik egy közös őstől eredő, tehát vérszerinti rokonok és emellett osztályos atyafiak, így tehát a fogalom a családok egész sorát is jelentheti (vö. FÜGEDI 1999: 6–10 – FÜGEDI a nem túl szerencsés *klán* megnevezést használja).

Nemrég sikerült feltárnom egy középkori nemesi família eredetét és összeállítani e család genealógiáját a XIV. századtól a XVII. század eleji kihalásukig (I. a XIV. század közepéig KARÁCSONYI 1900–1901: 507–35, ECKHART 1911: 35–8; a XV. századig N. FODOR 2000: 93–107, ENGEL 2001). A vizsgált család a Gutkeled nemzetségből eredő számos (a történészek szerint 20–30) köznemesi család egyike, amely nem vonult be a történeti köztudatba, mint például a Báthoryak vagy Gúti Országok, de mikrotörténeti tanulmányozásával nemcsak a korabeli köznemesség sajátos életébe nyerhetünk bepillantást, hanem a család megkülönböztető neveinek vizsgálatával vélhetően a családnevek kialakulásáról alkotott képünket is árnyaltabbá tehetjük.

A Gutkeledék egyik fő fészke már a XI–XII. század fordulójától a Nyírség volt, ahol a nemzetség több tagja is kapott nagyobb birtokokat, és alapított itt nemzetségi monastorokat: Sárvárt, Egyedmonostort és Szólátmonostort (vö. KARÁCSONYI 1900–1901: 473). Ez utóbbi falu birtokosai a XIV. században az általunk vizsgált „klán” tagjai voltak, ők alapították az itteni monostort feltehetően a XIII. század elején (N. FODOR 2000: 98). E századtól ismerjük név szerint a szólátmonostori ág tagjait. A család egyszerűsített (csak a fontosabb személyeket tartalmazó) XIII–XIV. századi genealógiáját az 1. tábla szemlélteti. (Az évszámok a személyek okleveles említéseit jelentik.)

1. tábla: A Gutkeled nembeli szólátmonostori ág XIII–XIV. századi genealógiája (részlet)

¹ Apaj bánt ECKHART (1911: 38) és N. FODOR (2000: 99) Miklós bán fiának tartja, mert egy későbbi birtokperben a rokonok így említik (1376: Dl. 96795), mégis valószínűbbnek látszik ENGEL (2001) elgondolása, mert Apajt a horvát-szavón báni méltóságban Miklós követte, akiben apja helyett inkább a testvérét feltételezzük.

A szólátmonostori ág három alágra bomlott a XIII. század első felében, melyek közül a legmagasabbra az **Apaj-alág** jutott. Birtokai az ország egymástól jelentős távolságra lévő részén feküdtek. Apaj fia István mesternek négy falva fektűt a Nyírségben: (*Szólát*)*monostor* (ma puszta Debrecen határában), *Anarcs*, *Benk*, *Mogyorós* (ma Tiszamogyorós, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) és *Himes* (ma Balmazújváros része, Hajdú-Bihar m.). Ezekon kívül jelentős földeket bírt a szlavóniai Körös vármegyében *Keresztúr* központtal, ahol a XIII. század második felében, a tatárjárás után valószínűleg II. Apaj várat is építtetett, melyhez a környékbeli falvakon kívül egy négy faluból álló birtoktömb is tartozott a közeli Somogyban.

A második alágra **Miklós bán** utódai tartoztak, nekik a Nyírségben és Zemplénben voltak jószágai: a szabolcsi *Kékcse*, *Báka* (ma Szabolcsbáka) és *Csetér* (ma puszta Tiszamogyorós határában), valamint a zempléni *Bacska* (ma Bačka, Szlovákia) és *Buró* (ma puszta Bacska mellett), melyek közül kétségtelenül a legjelentősebb a leleszi konventtel szomszédos Bacska volt, amelyről aztán később nevüket vették.

A **Keled-alágnak** öröklött birtoka volt Zemplénben *Cigánd*, Biharban *Monostor*, melyet egy ideig közösen bírt az Apaj-ággal, Szabolcsban pedig *Berencs* (ma Rétközberencs), *Kenéz* (ma Újkenéz) és *Ladány* (ma Mezőladány része) (N. FODOR 2000: 100–3).

Az aláagak névadó települései ezek közül a birtokok közül kerültek ki a XIV. században. A továbbiakban nézzük meg, hogy a szólátmonostori ág egyes tagjai hogyan jelennek meg forrásainkban! Az adatok ismeretében elmondhatjuk, hogy olyan névvel már a XIII. század első felében sem találkozunk, amelyhez ne tartozna valamilyen pontosító megkülönböztető, körülíró elem, általában apanév és/vagy nemzetségnév. Az úri nemzetségek nemzetségnévvel történő körülírása a XIII. század elején bontakozott ki, amely azonban a következő század első évtizedében általános érvénnyel eltűnt az oklevelekből, helyébe a ragadványnévvel vagy a birtokok nevével történő megkülönböztetés került, amellyel pontosabban el lehetett különíteni a nemesi családokat és a nemzetségek egyes ágait egymástól (HAJDÚ 2003: 738–40). A vizsgált ág esetében a nemzetségnévvel történő azonosításra főként a század végéről találunk példát: 1290/1342: comes Apoy filius Apoy et Ekch filius ipsius *de genere Guthkeled* (Z. II. 32); 1297: comes Apay filius Apay *de genere Guthkeled*, Andream filium Andree [...] *de genere Guthkeled* (Z. I. 85); 1299: Comes Petrus filius Keled pro se et Stephano fratre suo [...] *de genere Guthkelad* (!) (Z. I. 96). Az utolsó adatunk erre a körülíró formára 1305-ből maradt fenn: Petrus et Stephanus filij Keled *de genere Guthkeled* (Z. I. 110). A szólátmonostori ág esetében a nemzetségnév ezt követően többé nem jelenik meg azonosító funkcióban.

A személyek pontosítása a XIII. századtól kezdve leggyakrabban apanévvel történt (HAJDÚ 2003: 737). E típus a nemesi családok szempontjából fontos birtokjogi szereppel bírt, mert az utódok a birtokszerző ős nevével jelezték az öröklött jószágokhoz való jogukat. A *filius*-os alak esetünkben is számtalanszor előkerül (pl. 1252: *Andrae Comitiss filii quondam Nicolai Bani* [F. IV/2. 140]; 1255: *Keled comite filio chepani* [Z. I. 8]; 1280 k.: *comitis Petri et Stephani filiorum Cleti* [Z. I. 72]; 1293: *Petro filio Keled, Andrea filio Andree et Echki filio Opoy* [Z. I. 80], *comes Hopoy filius Opoy* [Z. I. 81]; 1293 k.: *Petrus et Stephanus comites filii Keled* [Z. I. 82]; 1309: *comes Petrus filius*

Keled [Z. I. 122]; stb.), és a későbbi századok során is megmarad a helynévi megkülönböztető elem mellett, családnév azonban nem alakul belőle.

Ezek után vizsgáljuk meg a három alág XIV–XV. századi megkülönböztető neveit! Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgálat tárgyát képező alágak történetéről bőséges forrásanyag maradt ránk (főként a XIV. századból) a Vay család berkeszi levéltárában (OL. DI. 96042–96970), ezen kívül a forráskiadványokban is számos utalást találunk a család tagjaira. A feldolgozás terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a mintegy négyszáz oklevél (és ennél is több adat) mindegyikét ismertessük, ezek közül erősen szelektálva mutatom be a szolátmonostori ág megkülönböztető neveit és családnéveinek kialakulását.

Az Apaj-alág utolsó tagja, István mester 1342-ben hunyt el utódok nélkül. Életében a forrásokban rendszerint az apja nevével különböztették meg: *mgr. Stephanus filius Apay* (1318: DI. 96066); *Steph. f. Opey* (1325: DI. 96120); *mgr. Steph. f. Opoy* (1327: AOKl. XI. 485; 1329: DI. 96148); *Steph. f. Apoy* (1337: DI. 96191); stb. Esetében a ritka keresztnév elegendő volt az azonosításhoz. Csupán élete utolsó évében nevezték a Dráván túli várbirtok nevével *Keresztúri*-nak: magister Stephanus filius Apoy *de Keresztur* (Z. II. 31). E névvel illetik halála után is őt és leánytestvérét, amikor az oldalági rokonok az örökségért pert indítanak (1343: *Stephani de Apeykerestur* [DI. 96230, közli: ECKHART 1911: 36]; 1346: *de Kereszthur* [DI. 68051]; 1349: *de Kerustur ~ Kereszthwr ~ Keresztur* [Kállay I. 987, 996; DI. 96306]; stb.), tehát legtöbbször a szlavóniai Keresztúr birtokhoz kötötték a családot, még akkor is, amikor a leányági rokonok (az Orosiak és a Debreceni Dózsák) az elhunyt szabolcsi birtokaiból kérik a leánynegyedet az oldalági örökösöktől. Ennek a magyarázatát feltehetően a várak fontosságában kereshetjük a korabeli Magyarországon.

Mindössze egy alkalommal kerül elő a *Monostori* megkülönböztető elem (1350: *de Monustor* – DI. 96309). István mester nyírségi birtokainak központja Monostor lehetett, erre utal, hogy 1325-ben Szolátmonostor keleti feléért cserébe Berencs birtokot adja Keled fiainak, így az egész birtok az ő kezébe került. István mester ragaszkodása nem véletlen ehhez a faluhoz, mert a monostor miatt ez értékesebb volt, mint Berencs. Szabolcsi szereplését forrásaink szintén e birtokhoz kötik: 1325-ben részt vett a szomszédos Mihálylaka (ma Alsójózsa, Debrecen része) új urának beiktatásán, 1335-ben pedig Egyházasmacs (ma Nagymacs) szomszédosaként, 1336-ban pedig monostori nemesként említik (vö. N. FODOR 2000: 101; 1336: Z. I. 484).

Az Apaj-alág esetében a ritka keresztnév sokáig nem tette szükségessé más megkülönböztető elem használatát. A család korai kihalása miatt valódi családnév nem alakulhatott ki, hacsak az *(Apaj)keresztúri* név következetes használatát nem tekintjük annak.

A Miklós bán-alág első megkülönböztető nevét legfontosabb birtokáról, Bacskáról kapta. Miklós unokáját, Andrást **1312-ben** nevezik először *Bacskai*-nak: *Andreas de Batka* (Ϸ: *Backa* – Z. I. 121), a család tagjai ettől kezdve kizárólag ezen a néven szerepelnek a forrásokban, a többi birtok neve e században soha nem kerül elő megkülönböztető elemként, sőt ez a névelem nem marad el a *filius*-os alak mellől sem (pl. 1330:

Nicolaus filius Andree de Bachka, Nycolao et Ladizlao filys Andree de Bachka [Z. I. 343, 344, 346]; 1357: magistro Nicolao filio Andree de Bachka [Z. III. 72]). A *Nicolaum de Bachka ~ Bochka* (1329: Z. I. 334; 1335: Z. I. 466; 1337: Z. I. 521) és *Ladislaus de Baccha* (1330: Z. I. 355) nevekben pedig a megkülönböztető elem önmagában elegendő az azonosításhoz, és mivel testvérek viselik ugyanabban az időben, nyugodtan tekinthető családnévnek, annak ellenére, hogy magyar alakban nem szerepel a név.

Az Apaj-ág kihalása után jelentősen megváltoztak a család birtokviszonyai, ugyanis a Keled-alággal vívott per során (1346 végén) sikerült az Apaj-örökség mintegy kétharmadát megszerezniük, benne a Dráván túli uradalmat az apajkeresztúri várral és a somogyi falvakkal együtt, csupán a jóval kisebb értékű nyírségi birtokokat (Monostort, Anarcsot, Mogyoróst, Benket és Himest) kapták meg Keled unokái. Hamarosan a Bacskaiak beköltöztek az apajkeresztúri várba, a Keled-alág is elfoglalta a szabolcsi falvakat (Himes kivételével, mert erre a Debreceni Dózsák tették rá a kezüket leánynegyed címmén), a kedélyek azonban nem csitultak, mert a per kimenetele mindkét család számára vitatható volt. A Bacskaiak közül egyesek vitatták a Keledok rokonságát az Apajalággal, Keled unokái pedig azt sérelmezték, hogy túlságosan keveset kaptak az örökségből. Ezek után még három évtizedig folyt a viszály a két család között, aminek az eredménye az lett, hogy a Bacskaiak átköltöztek a Dráván túli birtokaikra, és 1379-ben végleg lemondtak az öröklött nyírségi és zempléni birtokaikról, köztük a névadó Bacskafaluról is a Keled-alág javára (N. FODOR 2000: 103).

A történet itt válik a névtan szempontjából is érdekessé. A Bacskaiak átköltözése a XIV. század közepére, 1346 és 1360 közé tehető. Azt várnánk, hogy a lakóhely megváltozásával az új, jóval jelentősebb birtok neve lesz a család megkülönböztető neve, ehelyett néhány kivételtől eltekintve öröklődik a *Bacskai* (~ *Bacska* ~ *Bocskai* ~ *Bocska*) név: 1367: And. de *Bochka* (DI. 96426); 1370: Joh., Pet. et Steph. f. Nic-i de *Bachka* (DI. 96795); 1376: Joh., Steph. et Pet. de *Bachka* (DI. 96795); 1381: Nic. de *Bachky* (!) (DI. 96558), Joh. f. Nic-i de *Bogka* (!) (DI. 96572); 1388: mgr. Pet. f. Nic-i de *Bachka* (DI. 96616); 1393: Anna filia Andree de *Bachka* (DI. 96716); 1412: *Bochka*-i István fia: Appoy (Zs. III. 2130); 1415: *Bozka*-i (!) Péter fia: István (Zs. V. 81), *Bachka* Miklós és János (Zs. V. 1270); 1416: *Bachka*-i Apay és felesége: Apolyna (Zs. V. 1440); stb.

Az új birtok nevével történő azonosítás csupán néhány esetben fordul elő: Johannes, Stephanus et Petrus filii Nicolai de *Kerezthur* (1391: DI. 96646); *Apaykerezthur*-i János fia: István zágrábi egyházmegyei klerikus (1411: Zs. III. 920); *Razyna*-i Apay (1414: Zs. IV. 2700). (Mindhárom név ugyanarra a helyre, az apajkeresztúri vagy másképpen raszinjakeresztúri várra utal. Vö. ENGEL 1996. I. 267). Néhány esetben háromelemű név jelöli a család egyes tagjait: *Razynakyrizthvr*-i *Bochka* (*dictus*) Péter fia: István, *Bochka* (*dictus*) István (*de eadem*) fia: Apay és György (1411: Zs. III. 1121); *Razinakerezthvr*-i *Bachka* (*dictus*) János fia: Miklós mester, strenneus miles (1412: Zs. III. 1700); *Razyna*-i *Bachka* (*dictus*) János fia: Miklós mester (1415: Zs. V. 139); pro magistro Nicolao filio Johannis *dicti* *Bachka* (*Bodchka*) de *Raszina* (1415: Zs. V. 210). Ezek a példák megerősítik FEHÉRTÓI KATALINNAK azt a megállapítását, hogy „azok a személyek, akiknél a megkülönböztető elem nyilvánvalóan helynév, de ezt még egy »de + helynév« elem is követi, valószínűleg az előző lakó- vagy származási helyükről kapták a megkülönböztető második elemet, a harmadik elem pedig a feljegy-

zés idejére vonatkozó lakhelyüket jelentheti” (FEHÉRTÓI 1969: 13), ez pedig már a kettős családnevek és a nemesi előnevek kérdésköréhez vezet, mellyel most nem kívánok foglalkozni.

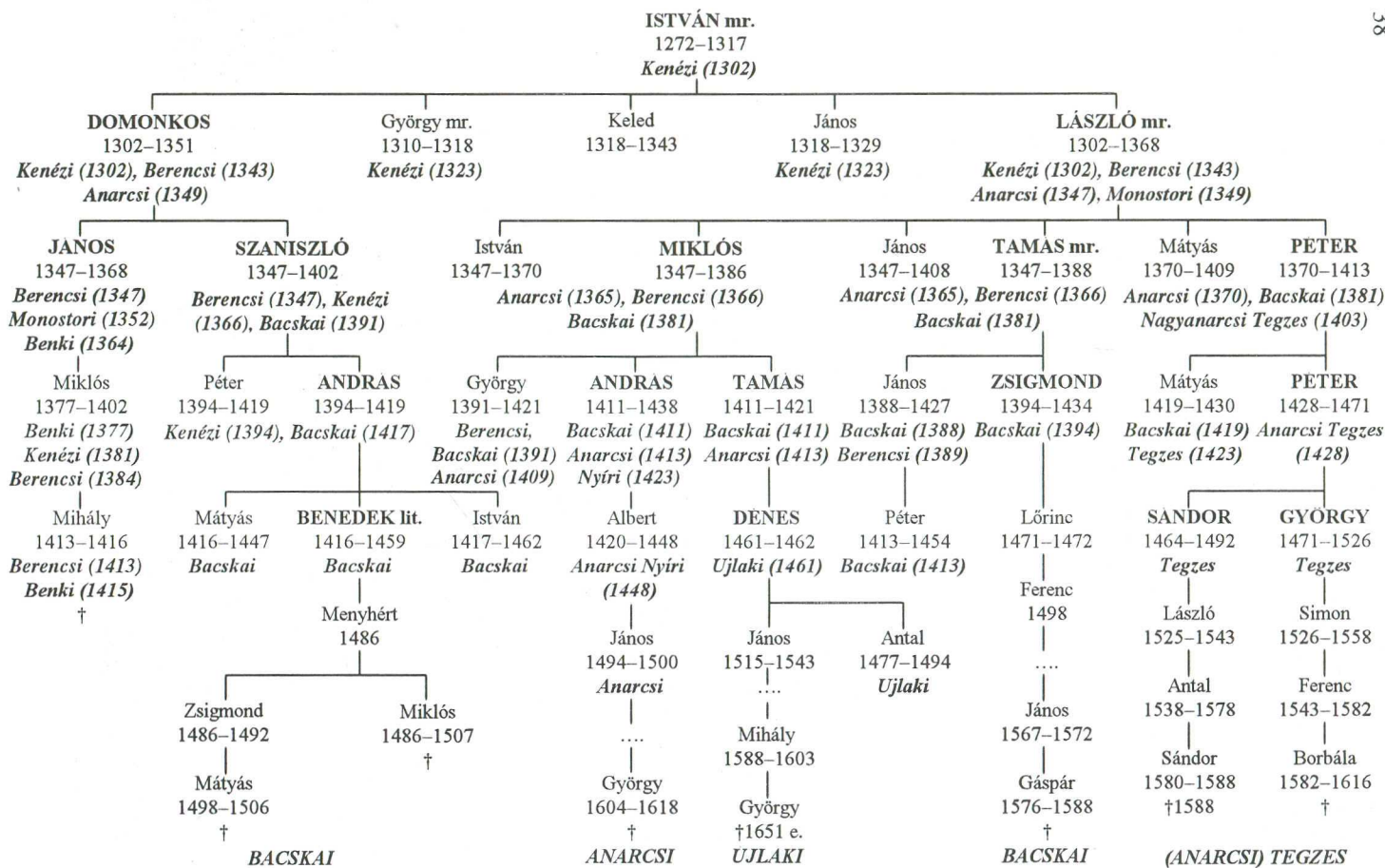
Érdekes kérdés a *de* szócska (az *-i* képző) elmaradása a *dictus*-os nevekből (pl. 1411 és 1415: *Bachka* (*dictus*) János fia: Miklós mester – Zs. III. 1121, V. 140, a többbit l. fenn). FEHÉRTÓI példaanyagában is találhatunk ilyen eseteket, pl. 1376: *Dominicus dictus Zalouk* de Kerechen, 1390: *Thomam dictum Patolch* de Vayoncha stb. (i. h.). A pusztá, *-i* képző nélküli helynevek esetében nehéz eldönteni, hogy hogyan jöttek létre. KÁLMÁN BÉLA szerint ez a típus a latin írásgyakorlat terméke, amely a latin formákból kontaminációval jött létre (KÁLMÁN 1975: 453–6). Sokszor azt is nehéz eldönteni, hogy helynév vagy régi magyar személynév a családnév alapja, néhányszor elképzelhető az íráshiba is (HAJDÚ 2003: 796). Vizsgált nevünk esetében elfogadható magyarázat lehet, hogy az átköltözés megszakította a tényleges kapcsolatot a korábbi birtok-, illetőleg lakóhellyel, így a névadás alapja, indítéka szűnt meg, a névhasználók számára az ismeretlen távoli falu nevéből keletkezett ragadványnév önmaga bírt azonosító erővel, melyet az oklevélíró a *dictus*-os és az *-i* képző (lat. *de*) nélküli alakkal jelenített meg. Nem véletlen, hogy ez a névforma csak az áttelepedés után mintegy fél évszázaddal tűnik fel.

A *Bacsikai* családnév kialakulása és megszilárdulása tehát nagyon jól adatolható a forrásokban. Miklós bán unokája, András ismereteink szerint 1312-ben kapja először ezt a nevet, amelyet ettől kezdve a későbbi nemzedékek az áttelepedés után is – néhány kivételtől eltekintve – következetesen használnak. E név kapcsán nyugodtan elmondhatjuk, hogy már a XIV. század első felében családnévnek tekinthető, annak ellenére, hogy soha nem jelenik meg magyaros formában, *dictus*-szal is csak a XV. század elején.

Nemcsak a családnév korai öröklődése szembetűnő a Miklós bán-alágban, hanem az Apaj-alág ritka keresztnévének késői felbukkanása is, amely az alág birtokainak megszerzése után az irántuk való tiszteletből vagy a birtokjog kifejezése céljából két családtag, István fia **Apaj** (eml. 1396–1412) és János fia Miklós unokája, **Apaj** (eml. 1449 és 1461 között – ENGEL 2001) nevében öröklődik.

A **Keled-alág** átmeneti névformái és családnevei a Bacsakaiaktól teljesen eltérő módon alakultak. Egyrészt a terjedelmes családfa, másrészt a névadó birtokok egymás közti cseréje nehezíti az alág XIV–XV. századi neveinek vizsgálatát. (Keled fia István utódainak genealógiáját a 2. tábla szemlélteti a fontosabb személyek megnevezésével.)

Az alág öröklött és szerzett birtokainak központja a XIV. század elején Kenéz volt, feltehetően itt volt a család kúriája már a XIII. században is. Első adatolható megkülönböztető nevük 1302-ből maradt fenn (Z. I. 106), ekkor említik Keled fia Istvánt és fiait, Domonkost és Lászlót *Kenézi*-ként (*de Kenez*), 1323-ban pedig István pedig István másik két fia, György és János szerepelnek e néven (*de Kenez*) (NÉMETH 1997: 106). A család – mint láttuk – 1325-ben Apaj fia István mestertől megkapta Berencs birtokot, két év múlva István fia László egy birtokpernél tanúskodik, ahol már erről a birtokáról azonosítják (*Ladislaus filius Stephani de Berench* – Z. I. 327). Tudjuk, hogy László kúriát építtetett Berencsen, ugyanis halála után egy birtokosztály alkalmával (1370-ben) azt említik, hogy egyik fia, István a falunak azt a részét kapta, ahol **apja telke** volt található (DI. 96459).

2. tábla: A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának XIV–XVII. századi genealógiája (részlet)

Lászlót legközelebb 1343-ban említik Berencsi-ként, ettől kezdve a század végéig ez lesz az egyik leggyakoribb (de nem kizárólagos) megkülönböztető neve a családnak, azonban nem válik családnévvé, mert a Berencsiek rövidesen jelentősebb birtokokra tesznek szert, ahová lakóhelyüket is áthelyezik. Ilyen például az Apaj-birtokok közül Anarcs, melynek megszerzése után, 1347-ben már *Anarcsi*-nak nevezik a családot (DI. 96285). A források szerint korábban ezt a birtokot is együtt bírta az Apaj-alággal, erről tanúskodik egy 1317-es oklevél, ahol Keled fia Péter *Anarcsi*-ként tűnik fel (*Petrus filius Keled de aedem Onorch* – Z. I. 154).

A század közepétől e két név egymás mellett él néhány évtizedig. Mellettük néhányszor a *Monostori* név is feltűnik László és Domonkos fia János nevében (1349: DI. 96302; 1352: DI. 96333; DI. 96335; 1364: DI. 96385). A falu és a monostor azonban a XV. század elejére teljesen elpusztul és lakatlanná válik (BUNYITAI 1883: 429), így jelentőségét elveszítve, nevéből később nem lesz családnév.

A XIV. század második felében a Keled-alág a következő falvak birtokába jutott öröklés vagy per útján: Cigánd, Monostor, Berencs, Anarcs, Mogyorós, Ladány, Kenéz, Himes, Benk, Bacska, Buró, Csetér, Báka és Kékcse. 1360-as évektől kezdve, amikor már Domonkos fia Szaniszló és László fiai is nagykorúvá váltak, egyre több vizsály támadt a fivérek és az unokafivérek között a ki nem egyenlített perköltségek, a közös birtoklásból eredő problémák és egyéb vitás kérdések miatt, amely végül is a birtokok megosztásához vezetett. Ezzel megtették az első lépést az alág szétválásához és családokra történő szétbomlásához. A birtokosztályok (melyben még nem szerepelnek a Bacskai-féle birtokok) a helynévi eredetű családnevek kialakulásának motivációjához szolgáltatnak adatokat. A birtokokat hétfelé osztották szét a következőképpen:

Domonkos fiai közül **Jánosé** lett: **Monostoron** egy utca Debrecen felé, **Cigándon** (*Zigan*) egy utca *Johannes magnus* házától a másik Cigánd falu felé, **Mogyorós** (*Monorous*) fele (1367) és **Anarcs** (*Anyarch*) földdarabon lévő rész (1377);

Szaniszlóé: **Berencs** (*Berench*) fele, **Monostoron** egy utca Hatház felé, **Cigándon** egy utca *Johannes magnus* házával együtt Dombrád (*Domorad*) felé (1367), **Ladány** (*Ladan*) része (1375) és **Kenéz** (*Kenez*) fele (1393);

László fiai közül **Miklósé**: egy utca fele északról **Benken**, **Ladányban** egy utca fele keletről, **Anarcs**on az utca déli oldala *Ladislaus Sclavus* házától nyugatra (1370);

Tamásé: az utca másik fele **Benken**, **Ladányban** az utca fele nyugatról és **Anarcs**on az utca másik fele *Jacobus Zeles* házától észak felé (1370);

Jánosé: **Monostoron** egy utca fele *Jacobus Rufus* házától Macs (*Moch*) felé, **Berencsen** egy utca fele *Jacobus dictus Fabey* házától északra, valamint **Himes** (*Hymus*) falu egy része kelet felől *Johannes colonus* házával (1370);

István deáké: **Monostoron** az utca másik fele Debrecen felé, **Berencsen** az utca másik fele apjuk telkével, **Himes** falu másik fele a *Ladarch* patak mellett (1370);

Mátyásé és Péteré: egy utca **Anarcs**on, valamint **Kenéz** és **Cigánd** egy része (1370) (1367: DI. 96432; 1370: DI. 96459, DI. 96460, DI. 96964; 1393: DI. 96665).

A fivérek ezek szerint a falvakat úgy osztották fel maguk között, hogy minden falunak több birtokosa maradt továbbra is. Ez a birtokosztály Benk esetében módosult, mert átkerült Domonkos fia János utódaihoz (1377: DI. 96507), más esetben, úgy tűnik, sokáig végleges maradt. A Bacskai birtokok megszerzése után a család egyes tagjai

különböző falvakban telepedtek le, ahol lakóházat építettek, később nevüket többnyire majd erről a faluról kapják.

A Bacskaiak legjelentősebb települése Bacska volt, nem véletlen ezért, hogy a Berencsik közül többen is ide költöztek, vagy itt is volt lakóházuk. 1381-ben, két évvel a birtokok átadása után Tamást már új lakóhelyén, Bacskán idézik perbe (DI. 96555). Még ez évben László fiait *Bacskai* névvel illetik az oklevelek (DI. 96656), ezzel elkezdődik e név „pályafutása” a szolátmonostoriak nyírségi ágán belül is. Ettől kezdve váltokozva *Anarcsi* (pl. 1393: DI. 96716), *Berencsi* (pl. 1391: DI. 96635) és *Bacskai* (pl. 1391: DI. 96646) néven emlegetik a testvéreket egészen a század végéig. Érdekes, hogy az egész ágat érintő peres események alkalmával általában minden családtagot különbségtétel nélkül egy megkülönböztető néven említenek az oklevelek (pl. 1400: *de Bachka* [DI. 96711]; 1401: *de Anyarch* [DI. 96719]; stb.), pedig a birtokok felosztása után megkezdődik a névelemek állandósulása egy-egy családtag esetében.

A családfa alapján nézzük meg családonként a megkülönböztető nevek alakulását!

Domonkos fia Jánost Berencsi (1347: DI. 96290; 1355: Z. II. 588; 1367: DI. 96443), *Monostori* (1352: DI. 96333) és 1364-ben *Benki* néven említik (DI. 96388). Fiát, Miklóst szintén így nevezik 1377-ben (*de Benk* [DI. 96507]; 1379: *de Benky* [DI. 96524]), e nevet örökölte fia, Mihály is (1415: Mich. f. Nic-i *de Benky* [DI. 96898]; 1416: *Benky-i* [Zs. V. 2440]). A család XV. század eleji kihaltával a név feledésbe merült, a birtokaik pedig legközelebbi rokonaikra, **Domonkos fia Szaniszló** ágára szálltak.

Szaniszló örökölte nagyapja, István mester házát az ősi birtokon, erről nevezték el *Kenézi*-nek (pl. 1366: Stanislaus f. Dom-i *de Kenez* [DI. 96404]; 1373: Stan. *de Kenesy* [Z. III. 508]; 1375: Stan. *de Kenez* [Z. III. 603]; 1397: mr. Stanizlaus f. Dom-i *de Kenez* [Z. V. 31, 35–6]; stb.). *Berencsi* néven is sokszor azonosítják (1367: DI. 96443; 1380: DI. 96550; 1388: DI. 96612; stb.). Mindkettő motivációja világos, hiszen az 1367-es birtokosztály alkalmával mindkét faluban kap részbirtokot.

Fiai, András és Péter a *Kenézi* nevet örökölték (1394: *de Kenez* [DI. 96676]; 1411: Petrus filius Stanislai *de Kenes* et Andreas *de eadem* [Z. VI. 126]; stb.), amely 1416-ig kizárólagos maradt, ekkor ugyanis András, Péter és András fiai (Benedek, Mátyás és István) komoly összetűzésbe kerültek László fia Tamás fiaival, mert monostori birtokrészüket nem nekik, hanem a Várdaiaknak zálogosították el azért, hogy a Szaniszló által egykor Tamásnak zálogba adott bacskai birtokrészüket Tamás fiaitól kiváltsák. (Nem véletlen tehát, hogy Szaniszlót életében csupán az egész ágat érintő perek kapcsán nevezik *Bacskai*-nak a többiekkel együtt.) A zálogösszeg kifizetése után a Kenéziek visszakapták bacskai birtokrészüket, de Tamás fiai, János, Zsigmond és Bertalan erről nem akartak tudomást venni, és elfoglalták a Kenéziek egy nemesi és egy jobbágytelkét a faluban, majd később Tamás fia János „fegyveresen és erőszakkal” támadt Kenézi András kúriájára, amit meggyalázott azzal, hogy behordatta „barmai és istálló trágáját”. A két évig húzóódó viszály látszólagos oka az volt, hogy Szaniszló fiai három jobbágytelket jogtalanul elfoglaltak a Bacskaiak részéből, de valószínűbb magyarázatnak tarthatjuk, hogy Tamás fiai meg akarták akadályozni, hogy a Kenéziek visszaszerezzék bacskai birtokrészüket, és a faluba költözzenek (OL DI. 96921, 96922, 96928, 96941, 96950).

A per során kezdik Szaniszló fiait is *Bacskai*-ként emlegetni (1417: DI. 96937), általuk a szolátmonostori ágon belül immár a harmadik család kapja ezt a nevet. Ebben

az esetben a családnévvaltozás ideje pontosan meghatározható: a *Kenézi* nevet 1417-ben váltja fel a *Bacskai*, amely ettől kezdve kizárólagos lesz, öröklődik (1440: *Benedicto et Mathia filiis Andree de Bachka pro Stephano, Johanne et Balsio fratribus eorum carnalibus* [Z. X. 6]; 1486: *Melchior de Baczka, Sigismundi de Baczka, Nicolai de eadem Baczka* [Z. X. 438]; stb.). A család a visszaszerzett birtokot ezek után hamarosan elfoglalta, és Kenéztől Bacskára költözött. Erre a családnéven kívül András fiainak ténykedéséből tudunk következtetni: Mátyás a zempléni Kövesd várnagya (1440), István zempléni alispán 1446-ban, majd megyei követ (ENGEL 1996. II. 17). A családnak a XVI. század első évtizedében Bacskai Mátyás váradi kanonok és Bacskai Miklós erdélyi püspök (†1507) személyével magva szakadt.

László fiainak nevei nagyon érdekes képet tárnak elénk a kor névhasználatáról. Az évtizedekig egymás mellett élő több névelem használata nagy változékonyságot mutat. Lászlónak mind a hat fia megkapja az *Anarcsi*, *Berencsi* és *Bacskai* megkülönböztető neveket (vö. 2. tábla), látszólag rendszertelenül, de ha jobban megfigyeljük, a nevek személyekhez köthető gyakoriságában egyre inkább eltérések kezdenek mutatkozni.

László és fia, Tamás 1367-ben átengedik Szaniszlónak Mogyoróst, cserébe megkapják teljes egészében Anarcsot (OL. DF. 253458), néhány év múlva a testvérek (Miklós, Tamás, Mátyás és Péter) ezt osztják szét maguk között (l. fenn). (Ez az oka annak, hogy Domonkos utódait soha nem azonosítják Anarcsról.) **Miklós fiai** (János, György, András, Tamás) azok, akik következetesen *Anarcsi*-ként kerülnek elénk (1387: Joh. f. Nic-i *de Anarch* [DI. 96607]; 1393: Geor. f. Nic-i *de Anarch* [DI. 96716]; 1409: Geor. f. Nic-i *Naganarch* [DI. 96770, DI. 96789]; 1412: *Noganyarch*-i Miklós fia György [DI. 96818, Zs. III. 1669]; stb.). Tudjuk, hogy Miklós fiai Anarcsra laktak, mert 1409-ben itt idézik perbe őket, 1419-ben pedig Miklós fia Tamás házáat felégetik a váradi püspök ajaki emberei, András hat ökrét pedig anarcsi házából hajtják el (OL. DI. 96770; DI. 96969).

Az *Anarcsi* név mellett azonban egy kiegészítő ragadványnév is megjelenik András nevében: 1438: *Nagyanarcsi Nyíri* (*Andreas Nyry de Naghanarch* – Z. VIII. 641), *Niri de Maganorc* (Z. XII. 178). Ezt a nevet viseli 10 évvel később fia, Albert is (*Albertus Nyry de Anarch* – DI. 55390; 44517). Anarcs 1324-től két részből állt: Nagyanarcsból, melynek birtokosai az említett nemesek voltak, és Kisanarcsból, melyet megnevesített szabolcsi várjobbágyok bírtak, akiket később *Kisanarcsi*-nak neveztek (NÉMETH 1997: 21).

A *Nyíri* névben feltehetően a keresztúri Bacskaiaktól való megkülönböztetés szándéka rejlik, amely még András apja, Miklós életében (eml. 1347–1386), Bacska megszerzése után létrejöhetett, mert akkor egy időben két Bacskai Miklós is élt (1375: *Bochka*-i Miklós fia Miklós [DI. 96505]; 1386: *Bachka*-i László fia Miklós [DI. 96605]. Ez a névelem Miklós halála után fiára, Andrásra hagyományozódott, akinek a nevében a *Nyíri* név önállóan is előfordul *dictus*-os formában (1423: *Andrea filio Nicolai Niry dicti* [Z. VIII. 99]; 1425: *Andreas filius Nicolai dicti Nyry* [Z. VIII. 219]). E névelem két-három nemzedék nevében élt, az utódoknál azonban már eltűnik, és következetesen *Anarcsi*-nak nevezik a család tagjait egészen a XVII. század eleji kihalásukig (pl. 1454: *Albertus et Andreas de eadem Anarch, Stephanus de Anarch* [Z. XII. 241]; 1505: Joh. *de Anarch, vicecom.* [DI. 86728]; 1525: *Anarch*-i János lánya Hedvig [DI. 24864]; 1543:

vicecom. [DI. 86728]; 1525: *Anarch-i* János lánya Hedvig [DI. 24864]; 1543: Petri *Anarchy* ~ *Anarchi* [OL. Mt. 1649. fol. 56, 58]).

Anarcsi András testvére, **Tamás** volt az őse az *Újlaki* családnak, amelyről jóval kevesebbet tudunk, mint a többiekéről. Az Anarcsiakhoz hasonlóan ez a család is László fia Miklós utódaiból vált ki: Miklós fia Tamás fia, Dénes viselte legelőször az *Újlaki* nevet, mely viszonylag későn, **1461**-ben jelenik meg az oklevelekben (Károlyi II. 345; 1462: Dyonisius *de Wylak* – Z. X. 228). E család névadó települése a számos Újlak közül a szatmári Szamosújlak volt, ahogy ezt a család későbbi nemesi előnevéből megállapíthatjuk (1591: Michaellem *Újlaky de Szamosújlak alias de Bacskai* – OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425). Sajnos nem ismerjük azt, hogy Dénes milyen úton jutott Szamosújlak birtokába, mindenesetre a falu neve családnevükké vált, utódai az ág kihalásáig (XVII. század közepéig) ezt a nevet viselték (pl. 1477: *Anthonius de Wylak* Károlyi II. 457]; 1543: *Francisci Vylaky, Johannis wylaki* [OL. Mt. 1649. fol. 57]).

Anarcsi **László fia Tamás** utódai szintén a *Bacskai* nevet viselték. Tamás még Anarcsion lakott, de fiai (János, és Zsigmond) az 1390-es években Bacskára költöztek. 1396-tól kezdik az oklevelek Jánost következetesen *Bacskai*-nak nevezni (DI. 96689; 1397: DI. 96692; 1399: *de Bochka* – DI. 96709; stb.). 1400-ban szomszédos Kaponyás falu jobbágysai bacskai birtokukon követnek el hatalmaskodást, egyik famulusukat halálosan megsebesítik (*de Buchka* – DI. 96718). 1413-ban a Bacskaiak támadtak a leleszi konvent birtokára, és János fia Péter apja egyetértésével a mezővárosi lakosok nyáját falujukba, Bacskára hajtotta és váltságdíjat követelt érte, ugyanakkor embereivel rátámadt a monostor épületeire is, a barátok a celláikba menekültek (DI. 96835; DI. 96837).

János fia Péternek nem maradtak fiú utódai, Zsigmond fia Lőrinc (1472: *Laurentius de Bachka* – Z. X. 99) leszármazottai vitték tovább ezt a nevet a XVI. századig, amikor Bacskai Gáspár személyével ennek a családnak is magva szakadt (1583: *Casparum Bacskay*; 1588: *Casparum de Bachka* – OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425).

László fia Péter az 1370-es osztozkodás alkalmával testvérével, Mátyással együtt egy anarcsi utcát vesznek birtokba, ettől fogva leggyakrabban erről a faluról nevezik őket (DI. 96964; 1378: Petrus f. Lad-i *de Noganarch* [DI. 96517]; 1379: Mathias *de Anarch* [DI. 96537]; 1388: Petr. et Mathias f. Lad-i *de Anarch* [DI. 96617]; 1390: *de Noganarch* [DI. 96631]; 1393: Petr. et Mathias f. Lad-i *de Anarch* [DI. 96665]; stb.).

A *(Nagy)anarcsi* név a XV. század elején (**1403**-ban) a *Tegzes* ragadványnévvel egészült ki (Petrus *Thegzes de Anarch* – OL. DI. 96742). Két évvel később Tamás fia János és Péter testvére, Mátyás is viseli ezt a nevet (1405: Johanni filio Thome, Petro et Mathie *dictis Thegwez de Anarch* – Z. V. 407), ezúttal *-s* képző nélkül. További előfordulások: 1412: Petro *Thegzees dicto de Naganarch, Petrum Thegzes* (!) [Z. VI. 171]; 1413: Petrus *dictus Thegzes* [DI. 98848, Zs. IV. 739]; 1423: Mathia filio Petri *dicti Thegzes* [Z. VIII. 219]; 1425: Mathiam filium Petri *dicti Thegzes* [Z. VIII. 219]; stb. Figyelmet érdemel az 1412-es *Petrum Thegzes* alak, amely egyértelműen rögzült név-elemre utal.

FEHÉRTÓI KATALIN e nevet több más névvel együtt foglalkozásnévi eredetűnek tartja, s mint ilyen szerinte „csak az alsóbb néposztályból kerülhetett ki” (FEHÉRTÓI 1969: 28). Ebben az esetben úgy tűnik, kivétellel van dolgunk, a foglalkozást itt biztosan kizárhatjuk, nem marad más, csak a tárgy birtoklásának magyarázata. Tudunk arról, hogy László fiai (János, Mátyás, Péter) és unokái (Tamás fia János, Miklós fia György) részt vettek a rigómezei csatában (1389), 1391-ben pedig Boszniába készültek, de a hadjárat végül elmaradt (N. FODOR 2000: 104). Nagy valószínűséggel könnyűlovasságként vonultak hadba, a család vagyoni helyzete ezt tette lehetővé. A család a *Tegezes* ragadványnevet jellegzetes tegezéről kaphatta, amit a hadjáratok során viselt. Nem lehet véletlen, hogy a hadjáratban részt vevők kapták meg ezt a nevet, amely ettől kezdve Péter ágán öröklődött a család XVII. század eleji kihalásáig (vö. pl. 1465: *egregius Petrus Thegzes* [Z. X. 351g; 1486 k.: *Ladislaus Thegzes, Sandrini Thegzes* [Z. XII. 323]; 1500: *Petrus Thegzes de Anarch* [DI. 24590]; *Anthonium Thegzes de Anarch* [OL. E 205. 12. cs. 56. fol. 425]; 1543: *Anthony Tegezes, Francisci Tegezes, Simonis Tegezes* [OL. Mt. 1649. fol. 56, 56]).

Az elmondottak megerősítik azt a korábban is hangoztatott véleményt, hogy a több birtokkal rendelkező nemesi családok helynévi eredetű neveinek kialakulásában nem vehetett részt bármelyik birtok, kizárólag a lakóhely. A Keled-alágnál például a 14 Anjou-kori birtok közül kettő (Anarcs, Bacska) válik valóban családnévvé, ezen kívül négy falu (Berencs, Benk, Kenéz, Monostor) többször előfordul a megkülönböztető nevekben, közülük háromról biztosan tudjuk, hogy egy időben a családtagok lakóhelye volt, a fennmaradó többi birtok (Kékse, Mogyorós, Ladány stb.) nevével viszont sohasem azonosítják a családot, még akkor sem, ha ezeket a falvakat érintő vitás ügyekről van szó. Természetesen a lakóhely változásával együtt (esetünkben még a XV. században is) a nevek megváltozhattak (pl. *Kenézi* > *Bacsikai*; *Bacsikai* > *Újlaki*), de az is előfordult, hogy már nagyon korán állandósultak. A Dráván túli Bacsikaiak esetében a XIV. század első felétől már kimutatható az öröklődés, míg a nyírségieknél ez csupán a XV. század elejére tehető, ekkor válnak el végérvényesen egymástól a család különböző ágai. Erre a legszembetűnőbb bizonyíték az, hogy ettől kezdve az alágat érintő közös ügyekben nem egy néven (pl. *Bacsikai*) jelennek meg a családtagok, hanem önállóan, pl. *Johanne filio Thome de Bachka, Petro Thegzes dicto de Naganarch ac Andree et Petro filii Stanizlai de Kenesy* (1412: Z. VI. 171).

Míndez bizonyítja azt is, hogy a „*de* + helynév” típusú neveink XIV–XV. századi előfordulásait is nyugodtan családnévként tekinthetjük akkor, ha az öröklődés kritériumának megfelelnek. Ha egy XVI. századi család neve kimutatható a korábbi századokban is, akkor a latinos írásmód ellenére ezt is családnévként kell tekinteni. Az *-i* képzős, magyaros forma sok esetben (főként a nemeseknél) túlságosan későn jelenik meg ahhoz, hogy csak innentől beszéljünk valódi családnévről (a Bacsikaiaknál pl. 1469: *Nobilis Dominae Dorotheae relicta quondam Joannis Bacskaý* – OL. Mikrofilmtár 4999. doboz B. 172).

E típusú nevek változékonysága azonban óvatosságra int a terminológia terén. Felmerül a kérdés, hogy önmagában az öröklődés elegendő kritériuma-e a családnévvé válásnak. Mit kezdjünk például az olyan esetekkel, amikor a két generáción belüli örök-

lődés kimutatható, de a megkülönböztető elem nem kizárólagos. Ha csak a *Ladislaus filius Stephani de Berench* (1350) és a *Georgius filius Nicolai filii Ladislai de Berench* (1394) nevet ismerjük, akkor azt állíthatjuk, hogy ez öröklődő elem, tehát a fenti okfejtés szerint már családnévnek tekinthető. Ismerjük azonban, hogy e személyek nevében ugyabban az időben gyakran más helynévi elemek is előfordulnak (pl. *Anarcsi, Bacskai, Monostori*), emellett tudjuk, hogy az 1420-as években végleg eltűnik a név (utolsó említése 1423-ból maradt fenn: Joh. f. Lad-i de Berench – Z. VIII. 68.). Vajon ennek ismeretében is családnévnek tekinthető ez a névelem? Véleményem szerint célszerűbb, ha ezt még inkább az átmeneti kategóriába soroljuk, amelyet a FEHÉRTÓI KATALIN által használt **megkülönböztető név** fogalom fejez ki a legjobban; ha azonban a kizárólagosság és a folytonosság bizonyítható, úgy a **családnév** terminus használatának semmi akadálya nincs. Persze erről csak a genealógiai adatok birtokában tudunk véleményt alkotni, amelynek összegyűjtéséhez kétségtelenül sok idő és nem kevés szerencse is szükségeseltetik.

Irodalom:

- AOKI. = *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. KRISTÓ GYULA. XI. k. Budapest–Szeged, 1996.
- BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- BUNYITAY VINCE 1883. *A váradi püspökség története I–II*. Nagyvárad.
- ECKHART FERENC 1911. Adalékok a Gut-Keled nemzetség genealógiájához. *Turul* 29: 35–8.
- ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest.
- ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Budapest.
- ENGEL PÁL 2001. *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia* (CD-ROM). Arcanum Digitéka és MTA Történettudományi Intézete kiadása. Budapest.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN 1991. Név kutatás és családtörténet. *Névtani Értesítő* 13: 48–53.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. sz. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1975. Genealógia és névkutatás. *Magyar Nyelv* 71: 456–8.
- N. FODOR JÁNOS 2000. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ága az Anjou-korban. *Turul* 73: 97–109.
- FÜGEDI ERIK 1999. *Az Elefánthyak*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- Kállay = *A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II*. Budapest, 1943.
- KÁLMÁN BÉLA 1975. Pusztá helynevek családnévként. *Magyar Nyelv* 71: 453–6.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1900–1901. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III. (Reprint egy kötetben.) Budapest, 1995.
- Károlyi = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy Károly*. Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. I–V. Bp., 1882–1897.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–80.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. Kisvárdá.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetékneveink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–87.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza.

- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931.*
- Zs. = *Zsigmond-kori oklevéltár. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. I–II. Bp., 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. III–V. Bp., 1993–1997.*

N. FODOR JÁNOS

BALAZSÉR MAI CSALÁDNEVEI

A község neve 1323-tól adatolható *Balasey* formában. Ez a *Balázs* név szláv változatára megy vissza (*Blažej* vagy *Blažej*), de mivel a mássalhangzó-torlódást már feloldották, a XIV. századnál jóval régebbi átvétel (FNESz. I, 153). Később „értelmesítették”, az 1577-es dézsmalajstromban már *Balaser*-ként szerepel (HELLER, GEORG: Comitatus Bereghiensis. München, 1983. 25). A kettősség sokáig fennmaradt, hiszen Mező Albert jegyző 1865. augusztus 26-án a következőket írja: „Neve a községnek Balazsér és Balazsé helybeli elterjedéssel...” (MIZSER LAJOS: Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865, Nyíregyháza, 1995, Levéltári Évkönyv XI, 399). 1920–38 között *Balažer*, majd szlávositva *Blažejevo*, 1946-ban hatósági úton a *Кузьмине* nevet állapították meg, ma ismét a *Балажсер* nevet viseli. 1967-ben Makkosjánosihoz csatolták, így lakosainak a számát a 2000-ben kiadott térkép alapján tudjuk. 1999-ben kb. ezer lelket számlált.

A családneveket Füzesi Magda, a Beregi Hírlap munkatársa gyűjtötte a gazdakönyvekből, és bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét most is megköszönöm. Feltűnő lehet a szlovák és ruszin vezetéknevek nagy száma. Erre is Mező Albert világít rá: „Honnan néppesítetett; egy része mint régi magyarok nem tudatik, másik rész mint tótok felső Zemplén megyéből jöttek ide, az akkori föld birtokos Buday Zsigmond Úr engedelmével, - ki is helyt adván nekik, itt telepedtek meg” (MIZSER, i. h.). LEHOCZKY TIVADAR pedig néhány (*Bihari, Balazséri, Csapó, Cseh, Kovács, Rózsa, Varga*) ma is élő nevet közöl (Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881, III, 47). A 185 családnevet kategóriánként teszem közzé (a beosztásra vonatkozóan l. Magyar Nyelvjárások 40: 182–92, 41: 427–32; Névtani Értesítő 21: 190–6, 24: 107–14, 25: 128–33). Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század (Bp., 1993., rövidítve: K) című munkájára támaszkodtam, de akadnak olyanok is, amelyek itt nem szerepelnek, akkor – továbbá a szláv nevek esetében – saját megfigyelési kísérleteimet adom.

I. A névadó ős személynevére visszamenő vezetéknevek

1. Régi egyházi személynevek

Demeter (K. 291), *Demjén* (K. 276–7., *Damján* a.), *Gábor* (K. 386), *Illés* (K. 491–2), *Iván* (K. 502), *Izsák* (K. 504–5), *Jakab* (K. 507), *Kozma* (K. 632–3), *Lőrinc* (K. 685),